

TOS in het voortgezet onderwijs en mbo

18-10-2023

Taal zit in ons handelen, in ons denken, in leren en in onze communicatie met anderen en met onszelf. Taal hebben wij nodig voor contact en de interactie met anderen en met onszelf en het is zodoende een voorwaarde voor het leren in algemene zin.

De meeste docenten hebben vaak meer kennis over de ontwikkelingsstoornissen ADHD, autisme of dyslexie en zijn deze ontwikkelingsstoornissen voor de meeste docenten geen onbekend begrip binnen hun school. Wanneer je als leerling met TOS de school binnenkomt en je zegt 'ik heb TOS' ...dan weten vaak veel docenten of mentoren niet wat dit betekent en wat het inhoudt en welke onderwijsbehoeften een TOS met zich meebrengt.

TOS komt wereldwijd vaker voor dan autisme, ADHD of dyslexie. Wel bestaan er comorbiditeiten (dus meerdere stoornissen tegelijkertijd).

Prevalentiecijfers:

- Taalontwikkelingsstoornis: 7,4% Tomblin e.a., (1997), Bishop, (2010), 7,5 % Norbury et al., (2016) en Leonard (2014)
- Autismespectrumstoornis: 1,16 % Baird et al. (2006), 1% Brugha, McManus e.a. (2011) 1% Bishop (2010)
- ADHD: gemiddeld 5% Bishop (2010)

Deze prevalentiecijfers geven aan dat in een groep van 30 leerlingen twee leerlingen kunnen zitten met een TOS. Hoe herken je deze leerlingen met TOS in je klas of tijdens de stage en praktijklessen? Een TOS wordt vaak verward met ADHD, autisme of dyslexie. Leerlingen met leer-, ontwikkelings- en gedragsstoornissen ondervinden allen in zekere mate problemen op het gebied van communicatieve redzaamheid. Dit heeft gevolgen voor het leren, het gedrag, de communicatie en de participatie van

de leerling, en daardoor ook voor het sociaal-emotioneel welbevinden. Deze leerlingen kunnen zich verloren en onbegrepen voelen. Veel is voor hen niet duidelijk in de communicatie met anderen en daardoor zijn zij vaak in de war.

Problemen op het gebied van communicatieve redzaamheid kunnen veel frustratie veroorzaken, en zelfs psychische of lichamelijke klachten. Deze leerlingen vertonen vaak 'ongewenst' gedrag en vaak wordt dit gedrag als eerste gesignaleerd

Niet elke leerling met TOS wandelt het vo of het mbo binnen met een arrangement van cluster 2. Vaak is het bij de overstap ook niet bekend dat de leerling in het verleden een cluster 2 arrangement heeft gehad. Het kan zijn het arrangement is afgesloten op de vorige school, soms wordt er ook gezegd dat er geen sprake meer is van TOS. Maar een TOS gaat niet over en het kan betekenen dat de leerling juist bij de overstap naar een nieuwe vorm van onderwijs opnieuw tegen zijn belemmeringen aanloopt. De leerling met TOS ervaart vaak in elke nieuwe fase van zijn of haar leven nieuwe belemmeringen op het gebied van taal en communicatief redzaam zijn. Wanneer een leerling vooruitgaat op de logopedische testen of wanneer tegemoet komt aan de onderwijsbehoeften van het kind in het (speciaal)basisonderwijs kan een arrangement gestopt worden. Dit betekent niet dat de TOS over is, een nieuwe situatie kan voor nieuwe valkuilen en hulpvragen zorgen.

“Communicatieve redzaamheid is het begrijpen en begrepen worden in een sociale context door het inzetten van verbale en/of non-verbale communicatieve vaardigheden.”

Op het gebied van de communicatieve redzaamheid zal de leerling nieuwe uitdagingen moeten aangaan, maar ook op het gebied van leren. Een dergelijke overstap brengt veel veranderingen met zich mee en de leerling zal zich op veel gebieden opnieuw onvoldoende communicatief redzaam voelen en wat als men niet weet wat jouw belemmering is en wat je onderwijsbehoeften zijn. En wat als je vertelt dat je TOS hebt en men vraagt 'wat is dat?'

En dan moet je uitleggen wat TOS inhoudt terwijl het al moeilijk is om een gewoon gesprek te voeren of om je hulpvraag onder woorden te brengen. Op dat moment doet men heel direct een beroep op de belemmering van de leerling met TOS. Veel leerlingen met TOS ondervinden zelf ook veel moeite met het verklaren en verwoorden van wat TOS is en wat het voor hen betekent.

TOS is de meest voorkomende stoornis die het minst bekend is.

“Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis die op de basisschool veel problemen ondervonden met het zelfstandig handelen en zich de leerstof moeizaam eigen konden maken hebben weinig zelfvertrouwen opgebouwd. In de puberteit en in de adolescentie is de omgang met andere jongeren belangrijk voor het ontdekken van zichzelf en hier is een bepaalde communicatieve redzaamheid voor nodig. Er zijn veel veranderingen bij de overstap naar het vo of het mbo en een heel ander verwachtingspatroon op taalgebied, op het gebied van de zelfredzaamheid en communicatief gebied. Dit maakt onzeker en kwetsbaar”. (B. Sanders, 2019)

Zowel op het voortgezet onderwijs als op het mbo zal er nog meer van de leerling gevraagd worden, vooral op communicatief gebied zoals contacten met nieuwe leerlingen en met je mentor. In het praktijkonderwijs en in het mbo zijn dit met name tijdens de verplichte stageperiodes grote drempels.

Een 'warme' overdracht vanuit de aflatende school is altijd belangrijk, maar zeker voor de leerling met een hulpvraag en specifieke ondersteuningsvragen. Vermijd als mentor of zorgcoördinator dat de hulpvragen van de leerling met TOS pas rond de herfstvakantie bij de docenten bekend zijn. Zorg dat de hulp die de school kan bieden al bij aanvang van het schooljaar kan starten. Het ontbreken van

succeservaringen is van grote invloed op het zelfbeeld en het sociaal-emotioneel welbevinden en kan zelfs ongewenst gedrag (internaliserend of externaliserend) als logisch gevolg hebben.

Wat kunnen wij signaleren bij de leerling met TOS

- weinig woorden kennen,
- In korte zinnen (onjuiste) zinnen spreken en schrijven
- Woordvindingsproblemen
- dichtklappen of zeggen 'weet ik niet', 'laat maar', 'ehh' als er een vraag wordt gesteld (informatie verwerking)
- vaak dezelfde woorden gebruiken, hetzelfde vertellen
- Niet tot de kern komen
- Slecht verstaanbaar
- Veel fouten in de zinnen maken
- Vaak niet begrijpen of niet kunnen volgen wat er verteld wordt
- Weinig praten, stil zijn, praten met veel denkpauses, stopwoorden en herhalingen
- Driftig bij niet begrepen worden of het zelf niet begrijpen
- Een belevenis of verhaal buiten het hier-en-nu, onvoldoende in taal aan de luisteraar kunnen overbrengen en niet aansluiten bij zijn of haar voorkennis.

Puber zijn is moeilijk, nog moeilijker Puber met TOS

'Zoals kinderen in een rolstoel niet moeten leren in een rolstoel te zitten, maar moeten leren de rolstoel te besturen, zo moeten kinderen met TOS niet leren geholpen te worden, maar leren wat zij zelf kunnen en wat ze van anderen nodig hebben.' (Vissers, Isarin, Hermans & Jekeli, 2021)

Ga in gesprek met de leerling over zijn hulpvraag en ondersteuningsbehoeften.

Dit kan met behulp van **de communicatiekaarten TOS** (B. Sanders, 2023 uitgeverij Pica)

Met de Communicatiekaarten TOS (gericht op kinderen en jongeren vanaf 10 jaar) ga je in gesprek met de leerling en kan je handvatten en ondersteuning bieden aan de leerling om communicatief redzaam te zijn in verschillende situaties. Op school, tijdens stage, in interactie met anderen enz. Ze krijgen meer inzicht in hun TOS en ook in wat zij nodig hebben om goed te kunnen functioneren in deze talige communicatieve situaties. Wat zijn je mogelijkheden, wat gaat goed en welke communicatieve vaardigheden kan je met de juiste ondersteuning verder ontwikkelen?

Zoek samen met de leerling naar taal voor wat er speelt in het leven van de leerling met TOS.

Nadenken en communiceren over de belemmeringen, hulpvragen en over wat wel goed gaat is cruciaal voor de sociaal-emotionele ontwikkeling. Alleen nadenken en erover communiceren is niet genoeg! Leren doe je vooral door te doen! (Vissers, Isarin, Hermans & Jekeli, 2021).

Maak afspraken, zorg voor positieve ervaringen in de praktijk, in de klas, in de aula enzovoort.

Met deze kaarten kan je het gesprek aangaan met de leerling en zijn of haar hulpvraag verhelderen en in kaart brengen.

Een faciliteitenkaart kan de leerling ondersteuning bieden wanneer de leerling moet uitleggen aan een docent of tijdens een stage welke ondersteuning nodig is en wat er afgesproken is met betrekking tot de hulpmiddelen, dispensaties of compensaties die de leerling mag gebruiken.

Deze faciliteitenkaart is niet statisch. Deze kaart zou ongeveer elke drie maanden met de leerling geëvalueerd worden. Klopt het nog wat er op staat? Dit kan aan de hand van het gebruik van nieuwe communicatiekaarten, maar ook met andere hulpmiddelen waarmee je de communicatie ondersteunt, zoals **Ondersteunend tekenen bij TOS** van Pien van der Most (uitgeverij Pica).

Hieronder een **voorbeeld** van een faciliteiten kaart. (op de website www.smartonderwijs.nl vindt u een download van deze kaart)

TaalOntwikkelingsStoornis (TOS)

Hulpkaart van:

Dit betekent dat ik problemen heb bij het uiten van taal en ook vaak met het begrijpen van taal.

Ik heb moeite met:

- o Het begrijpen van moeilijke woorden
- o Plannen van opdrachten
- o Gelijk antwoord moeten geven
- o Hardop voorlezen
- o Het volgen van (complexe) instructie
- o Begrijpen van complexe teksten
- o Notities maken en luisteren
- o Zinsopbouw en grammatica
- o Klassikaal huiswerk nakijken

Er is afgesproken dat ik:

- o Extra tijd krijg om een tekst te lezen
- o Extra tijd krijg om een toets te maken
- o Om verduidelijking van de vraagstelling bij toetsen en repetities mag vragen
- o Voorleessoftware mag gebruiken
- o Gebruik mag maken van de laptop
- o Gebruik mag maken van steunkaarten
- o Gebruik mag maken van een woordenboek (behalve als woordkennis getoetst wordt)

Mijn persoonlijke wensen:

- o Visuele ondersteuning, zoals beeldscherm/ uitgeprinte aantekeningen, of bijvoorbeeld PowerPoint
- o Huiswerk duidelijk op het bord of internet.
- o Rustig en duidelijk spreken.
- o Extra denktijd.
- o Gebruik van nakijkbladen.
- o Herhaling van instructie indien nodig

Het is belangrijk dat de leerling zich gezien en gehoord voelt. De leerling heeft dan ook 'Hoorrecht' en de leerkracht 'Luisterplicht'. Dit is belangrijk voor het zelfbeeld, het sociaal-emotioneel welbevinden. Leerlingen met TOS ervaren vaak het gevoel van 'niet goed genoeg' zijn, schamen zich en zijn bang. Van belang is dus dit Inzicht in hun eigen TOS en de hulpvragen die een TOS met zich meebrengt. Het is van belang dat er gewerkt wordt aan een genuanceerd beeld met betrekking tot de eigen vaardigheden. Denken vaak alleen aan wat zij niet kunnen. Waar zijn ze wel goed in en hoe kan dit ingezet worden? Daarnaast is acceptatie van de TOS en de beperkingen nodig.

Voor de toekomst: Bouwen aan zelfvertrouwen door succeservaringen, het zelfbeeld is in het gedrang

De leerling met TOS voelt zich vaak buiten de groep staan en buiten de maatschappij omdat de leerling problemen ondervindt in groepsgesprekken, interactie met een medeleerling, samenwerken aan een opdracht, begrijpen en volgen van de mondelinge en schriftelijke informatie enzovoort.

De overstap naar het voortgezet onderwijs

De overstap naar een andere, nieuwe vorm van onderwijs biedt nieuwe uitdagingen en vraagt om 'andere handelingen' oftewel Executieve functies. Hiervoor is innerlijke taal nodig, de interactie met jezelf. De leerling met TOS ondervindt ook op dit gebied uitdagingen en problemen.

- Het reizen naar school en naar huis
- Om hulp vragen. Vragen formuleren
- Leren leren
- Afspraken onthouden
- Schooltaal, vaktaal.
- Huiswerk, toetsen, vraagstellingen
- De contacten met mede leerlingen en de docent
- Roosterwijzigingen, voorspelbaarheid en structuur vervalt
- Veel wisselingen (cognitieve flexibiliteit)
- Aula's, deelnemen aan gesprekken in de aula
- Lokalen weten te vinden
- Op tijd komen (tijdsbesef).
- Zelfstandig werken

Stages en praktijk

Bij de overstap van de basisschool naar het voortgezet onderwijs is het belangrijk dat niet alleen de omgeving van de school en de reis naar de school verkend moet worden, maar ook de mogelijkheden binnen de school zoals.

- Is er sprake van voldoende kennis over TOS op de ontvangende school?
- Welke ondersteuning is mogelijk?
- Voor leerlingen met TOS bestaan er dispensaties en compensaties bij het maken van toetsen en examens. Deze kan de school vinden op de website van Simea. Veel ouders en de leerling weten dit ook vaak niet. Er ligt in het voortgezet onderwijs en in het mbo echter nog een terrein te winnen. Is men bekend met de dispensaties en compensaties op de website van Simea? <https://simea.nl/toetsen-en-examens>
- Wel profielkeuzes zijn op de betreffende school mogelijk? Sluit dit aan bij de belemmering van de leerling?
- Welke ondersteuning heeft de leerling al gehad? Bewaak een warme overdracht vanuit het basisonderwijs.

Wanneer er geen sprake is van een arrangement of hulp aan de leerling vanuit cluster 2, welke hulp kan je dan als docent, remedial teacher of mentor bieden? Zo is ook niet op elke school een remedial teacher aanwezig. Niet elke docent krijgt voor zijn of haar vak binnen de school extra uren om ondersteuning te bieden aan de leerling. Wel biedt elke school huiswerkbegeleiding, maar deze is niet op elke school gericht op de individuele hulpvraag van de leerling. Vraag kan dus zijn hoe de extra begeleiding voor de leerling met TOS op de school waar hij of zij naar toe gaat ingericht is. Leerlingen met TOS kunnen ernstige leesproblemen of dyslexie hebben. Uit onderzoek blijkt een hoge comorbiditeit op dit gebied. Veel leerlingen met TOS hebben dus ook ondersteuning en dispensaties en compensaties voor hun dyslexie nodig.

Logopedie gericht op de communicatieve redzaamheid, het begrijpen van teksten of het voeren van gesprekken zoals telefoontjes beantwoorden kan ook vaak een optie zijn. Wel is dan een verwijfsbrief van de huisarts nodig. Deze kan gericht zijn op de pragmatiek ofwel de communicatieve redzaamheid.

Enkele tips en aandachtspunten

- Begeleid gedurende de gehele schoolperiode de leerling in de studiekeuze en loopbaanoriëntatie. Dit gebeurt meestal tijdens de mentoruren. De leerling met TOS heeft niet altijd een reëel beeld van zijn beperkingen en mogelijkheden. Hij heeft begeleiding bij zijn keuze voor de toekomst. Dit wil niet zeggen dat hij geen dromen mag hebben, maar hij moet wel op haalbare stappen gewezen worden.
- Aandacht voor de psycho-educatie. Wie ben ik, wat kan ik, waar heb ik moeite mee?
- Ondersteun bij omgaan met conflicten en (on)begrip, je kunnen verplaatsen in de ander, empathisch zijn (ToM)
- Herkennen van emoties, het eigen gevoel kunnen benoemen vraagt om taal. Wanneer dit niet goed gaat is het van belang om vooral de emoties die je ziet bij de leerling te benoemen en te bespreken
- Analyseer de leerresultaten, doe dit vooral samen met de leerling.
- Bespreek met de ouders en de leerling welke mbo-scholen gezien de beperking van de leerling mogelijk en passend zijn.
- Stimuleer de leerlingen om voorlichtingsbijeenkomsten van het mbo te bezoeken.
- Het is heel belangrijk dat het voortgezet onderwijs relevante informatie overdraagt aan het mbo met betrekking tot de hulpvragen en de ondersteuningsbehoefte van de leerling.
- Begeleid de leerling bij het behalen van de referentieniveaus die nodig zijn voor de overstap naar een bepaald niveau met betrekking tot Nederlands, Engels en rekenen.

Er zou zeker meer kennis over TOS aangeboden moeten worden op de docentenopleidingen of tijdens de studiedagen van de docenten in het voortgezet onderwijs en het mbo.

Besef dat de leerling zich onbegrepen voelt als de betrokken mentor of docent aangeeft niet te weten wat TOS is.

Wat is dat ...TOS?

- Het geeft problemen in de communicatieve redzaamheid.
- Moeite met **begrijpen** en **toepassen** van gesproken en geschreven taal
- Spraak(klanken) en de woordenschatontwikkeling gaan vaak vooruit.
- Zinnen formuleren (schriftelijk en mondeling en het toepassen van de juiste grammaticale regels blijft ook bij het ouder worden vaak lastig. In alle talen.

TOS probleemgebieden:

- Woordvorming en de zinsbouw
- Auditieve verwerking
- Spraak en het klanksysteem
- Woordenschat en taalbegrip
- Taalgebruik (pragmatiek, communicatief redzaam zijn)

Literatuur over TOS en over leerlingen met TOS in het voortgezet onderwijs en het mbo.

- Spraaktaalgids - Jet Isarin, Acco Kentalis
- Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en het mbo - B. Sanders, LannooCampus 2019.
- Communicatiekaarten TOS – B. Sanders, uitgeverij Pica, 2023 (hernieuwde uitgave)
- Mijn TOS en ik - Dienne Kamphuis, De Spreekhoorn, 2015.
- Met TOS op de praatstoel. - Alice van Noppen, boekenbestellen.nl, 2020.
- Hoofd vol TOS, Veerle Stevens e.a., Pica, 2019
- Ondersteunend tekenen bij TOS, Pien van der Most- Pica
- Taal in het kwadraat- C. Vissers, J. Isarin, D. Hermans & Jekeli, Uitgeverij Pica, 2021
- Handboek Taalontwikkelingsstoornissen – E. Gerrits e.a., Uitgeverij Coutinho, 2017

drs. Bernadette Sanders

Orthopedagoog

Smartonderwijs biedt naast trainingen en lezingen ook Webinars over TOS.

<https://www.smartonderwijs.nl/webinars.html>

